

Józef Tischner Filozofija drame

Prevedla dr. Urša Zabukovec

1857

Religiozna misel

37

JÓZEF TISCHNER
FILOZOFIJA DRAME

Józef Tischner
FILOZOFIJA DRAME

@ Celjska Mohorjeva družba, 2021
Vse pravice pridržane.

JAK

Knjižno delo je izšlo v okviru knjižnega programa,
ki ga sofinancira

JAVNA AGENCIJA ZA KNJIGO REPUBLIKE SLOVENIJE

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

Tischner J.

TISCHNER, Józef

Filozofija drame / Józef Tischner ; prevedla Urša Zabukovec ; [spremn
beseda Urša Zabukovec]. - Celje : Celjska Mohorjeva družba : Društvo
Mohorjeva družba, 2021. - (Zbirka Religiozna misel ; 37)

Prevod dela: Filozofia dramatu

ISBN 978-961-278-552-9

COBISS.SI-ID 83506435

Józef Tischner

FILOZOFIJA DRAME

Prevedla dr. Urša Zabukovec

CELJSKA MOHORJEVA DRUŽBA
— Prva slovenska založba —

VSEBINA

UVOD	9
Zavest o sceni	13
Zavest o drugem	16
Vprašanje o Bogu	19
Prvo poglavje: DOGODEK SREČANJA	21
Obličje drugega	25
Iz obličja v obličje	27
Uboj	29
Želja	32
Sled Neskončnega	41
Lévinas in drugi	45
Dobro	48
Agatologija	50
Zastiralo	57
Maska	62
Obličje	67
Drugo poglavje: ODGOVOR NA VPRAŠANJE ALI VZAJEMNOST	71
Vprašanje	75
Filozof, inkvizitor, Bog	76
Prisotnost	80
Vprašujoči	81
Odgovarjajoči	82
Vzajemnost	83
Jaz – Ti	84
Most nad breznom	87
Nositi breme in biti breme	88
Tretje poglavje: BLODENJE	91
1 BLODENJE V STIHIJI LEPOTE	94

Lepota kot svetloba in upravičenje	95
Upravičenje	99
Tragičnost lepote	106
Razpotje	106
Skrivnost obličja	108
2 BLODENJE V STIHIJI RESNICE	112
Vrednost laži	115
Dva koncepta resnice	117
Splošni razum	118
Igra na dvojni sceni	118
Dvojni dialog	120
Izkušnja obstoja	122
Skupni svet	125
Lažnivčeva čustva	128
Past	130
Politični razum	132
Hudobni demon	136
Zmaga	138
Demon zmagovalca	140
3 BLODENJE V STIHIJI DOBREGA	143
3.1 ZLO NA OBMOČJU DIALOGA	147
Pobeg človeka od človeka	148
Zlo in nesreča	153
Dialoško zlo	155
Povzetek	159
3.2 ZASUŽNENJE PREK STRAHU	160
Temeljni smisel grožnje s smrtjo	161
Zasužnjenost prek trpljenja	171
Grožnja pogubljenja	178
Meje grožnje in možnost osvoboditve	180
3.3 ZLO V DIALOGU SKUŠNJAVE	183
Svet – obljubljeni dežela	185
Človeški svet vsakdanjega življenja	187
Dom	192

Delovno mesto	194
Svetišče	196
Pokopališče	198
Zemlja zavrnitve	199
Dom kot skrivališče	203
Delovno mesto kot katorga	205
Čedalje bolj prazna svetišča	207
Pokopališče kot prebivališče prikazni	208
Skušnja sveta	209
Območje požrtvovalnosti in izdajstva	211
Prilizovanje	214
Obtožba tožnikov	215
Pokrajine demoničnosti	221
Dušitev bolečine	223
Zlo priteguje	224

Četrto poglavje: PROSTRANSTVO KOMUNIKACIJE

Z DRUGIM	231
Funkcija imena	238
Mesto imena	242
Struktura obzorja komunikacije	245
Raziskovalne perspektive	250

Peto poglavje: ZADNJA BESEDA DRAME	255
Pogubljenje	259
Estetsko pogubljenje	260
Politično pogubljenje	261
Religiozno pogubljenje	263
Upravičenje	264

dr. Urša Zabukovec:

IZ »SKRIVALIŠČA« V »PROSTRANSTVO UPANJA«	267
Nekaj besed o življenju in mišljenju Józefa Tischnerja ...	269

Začetki	270
»Spor desetletja« in filozofsko-teološka formacija	271
Etos dela	275
Filozofija drame	278
Med upanjem in temnimi slutnjami prihodnosti	279
Sklep	281

z neskončnostjo svoje transcendence. To Neskončno, ki je močnejše od umora, se nam upira s svojim obličjem, je svoje obličje, je prva ekspresija, izvorna beseda: 'ne boš me ubil'. Neskončno paralizira premoč s svojim neskončnim zavračanjem uboja, odločnim in nepremakljivim, ki sije z obličja Drugega, iz popolne in nemočne golote njegovih oči, iz golote absolutne odprtosti za Transcendenco.«⁵

Obličje drugega nas postavlja na križpotje sveta. Tisti, ki ima obličje, je *drugi*. Odvzema obvezujočo moč delovanjem in projektom delovanja, ki prehitevajo naše poteze v svetu. Ne pusti se opisati s pojmi, s katerimi opisujemo stvari. Zahteva drug jezik od jezika ontologije. Pravi jezik je tu jezik etike. »'Etičen' rečemo tistemu odnosu med termini, ko eden ni povezan z drugim prek umske sinteze, pa tudi ne prek povezave med subjektom in predmetom, ampak eden vseeno teži k drugemu, se mu vsiljuje in je zanj pomenljiv, ko ju povezuje intriga, ki je vednost ne zmore ne izčrpati, ne razplesti.«⁶ A nemoč vednosti ne pomeni popolne nevednosti. Gre bolj za nemožnost pojasnitve prek navezave na nekaj osnovnejšega. Klic »ne ubijaj« ima v sebi nekaj absolutnega. Spleta odnos, ki ga ne zmore več razplesti nobena instanca, saj takšne instance preprosto ni. To seveda ne pomeni, da je uboj fizično nemogoč. Uboji se dogajajo. So nasilje nad tistim, kar je absolutno. Človek zmore ubiti, ne zmore pa doseči, da uboj ne bi bil nasilje.

Uboj

Ker obstaja zapoved »ne ubijaj«, to pomeni, da je uboj stalno mogoč. Nič ni lažjega kot ubiti. Obličje samo vabi k nasilju.

⁵ E. Lévinas, *Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité*. Haag, 1986. Dela, ki niso prevedena v slovenščino, prevajam po poljskih oziroma Tischnerjevih prevodih (op. prev.).

⁶ E. Lévinas, *En découvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*. Pariz, 1967, str. 225, opomba 1.

Obličja si ne moremo prilastiti, lahko ga le ubijemo. Ravno zato, ker je uboj mogoč, rabimo zapoved »ne ubijaj«. Poglejmo si to nekoliko podrobneje.

Gre za smrt drugega človeka. Smrt kot takšna je lahko uboj ali umor. Razlika je v motivaciji. Uboj je dejanje, ki ga lahko pojasnimo in vsaj delno upravičimo, medtem ko je umor neupravičljiv: prvi izvira iz nekakšnega »interesa«, drugi je brezinteresen. Lahko bi torej rekli, da je umor manj »živalski« in bolj »človeški«, saj je samo človek zmožen brezinteresnega delovanja. Sigmund Freud, ki je iskal prvi zločin človeštva, je šel bolj po sledi uboja kot umora. Uboj očeta, ki ga predpostavlja Freud in ki naj bi ga zagrešila horda sinov iz ljubosumja, nosi v sebi delček živalskega nagona in še ne doseže ravni popolnoma »človeškega« zločina. Prvi brezinteresni zločin človeštva je bil uboj Abela.

Kajn ubije brata – to je prvi razlog za domnevo, da gre tu za umor. Razlog umora je bratstvo. Kajn ne mori v boju za žensko, za oblast, za kruh ... Mori zaradi samega morjenja. To sicer ne pomeni, da se za tem zločinom ne skrivajo drugi razlogi. Bistveno je to, da ti razlogi niso zadostni.

Pogosto slišimo, da Kajn ubija iz zavisti. Zavist naj bi bila razlog umora. A sklicevanje na zavist ni nikakršna razlaga, saj je zavist v temelju iracionalno psihično stanje. Kajn zavida Abelu to, da je Božji izbranec. Ubija, da bi bil izbran ... Je to res prepričljiva razlaga? Mar racionalni človek res lahko pričakuje, da si bo, če bo ubil Božjega izbranca, sam zaslužil izbranost? Če bi bila zavist razsodna, ne bi bila več zavist. Zavist ubija ne glede na človekov osebni interes – ubija, ker se ji zdi, da ima v nesmiselnem svetu smisel samo smrt.

A ne gre za pomenski smisel, temveč za aksiološki smisel. Pomenski smisel temelji na funkcionalnem povezovanju stvari med sabo. Kladivce se poveže z žebljem, žebelj s steno, stena s sliko, vse skupaj pa zaobjema dejavnost – zabijanje žeblja v steno, da bi obesili sliko. Aksiološki smisel pa je vezan na vrednote: višja kot je vrednota, samostojnejši je njen smisel. Velja pa tudi obratno:

samostojnejši kot je smisel vrednot, višje so tudi same vrednote. Človek je, vsaj za samega sebe, samostojna, absolutna vrednota. Zavist korenini prav v izkušnji te vrednote oziroma, natančneje, v njenem zanikanju. Bog, ki ne izbere Kajna, meri prav v njegovo občutje lastne vrednosti. Jo izniči. Jo spreminja v nekaj brez pomena. Od tod Kajnovi zavistno maščevanje. Če on, Kajn, za Boga nima nobene vrednosti, je brez vrednosti vse – tudi Abel.

»Obličje je tekst brez konteksta,« pravi Lévinas. Kajnu nasproti stoji Abelovo obličje – tekst brez konteksta. Na svetu brez smisla samo to obličje želi imeti smisel. Na svetu, kjer nič nima vrednosti, samo ono želi biti vrednota. V veliki dolini solz je samo ono utelešenje sreče. In prav zato – zato, ker hoče imeti vrednost, ker hoče imeti smisel, ker je prežeto s srečo –, samo zato to obličje vabi k uboju. V tem uboju, v umoru, gre za nekaj več kot smrt – gre za razodetje temeljne resnice: dokler je na svetu samo eden, ki je izločen, nihče nima pravice biti srečen.

Zgoraj sem rekel, da je srečanje prizadevanje za potrditev, težnja po pričevanju, je *do-świadczenie*. Umor se zgodi na koncu poti, ki vodi v nasprotno smer. Ne gre več za *do-świadczenie*, približevanje pričevanju, ampak za *od-świadczenie*, oddaljevanje od pričevanja, potrditve. Morilec je v končnem tisti, ki se izmika pričevanju. Kajn na vprašanje Boga, kje je njegov brat, odgovarja: »Sem mar jaz varuh svojega brata?« Biti varuh brata ne pomeni le to, da ga ščitiš, ampak tudi to, da pričuješ zanj. Kajn ne pričuje, Kajn pričevanje odklanja. Odkloniti pričevanje pomeni stopiti na pot umora.

Obličje govori: »ne ubijaj«, »ne boš me umoril«. Ta zapoved ali morda poziv ima v sebi nekaj absolutnega. Beseda »absoluten« je izpeljanka iz besede *absolvere* – razvezati. Tisto, kar je absolutno, razvezuje stike s tem svetom in jih navezuje z drugim, s tistim, v katerem ima ta svet svoje upravičenje. Tisto, kar je absolutno, ne more biti predmet kritike in ne zahteva upravičila. Je transcendentno. Govori: »Ne boš me ubil.« Kljub vsemu. Kljub svoji nesreči me ne boš ubil. Kljub občutku, da nisi vreden, me

ne boš ubil. Kljub zavrnitvi me še vedno ne boš ubil. In ko me kljub vsemu nisi ubil, to pomeni, da se ti je odkrilo nekaj, kar ti je povrnilo izgubljeni smisel. To »nekaj« je prav Transcendencja. Kaj to pomeni?

S tem vprašanjem stopamo na drugo pot, ki vodi k razumevanju obličja – pot, ki nam približuje njegovo obzorje.

Želja

Abraham na svoji poti proti obljubljeni deželi sreča popotnike, katerih obličja so sledi Neskončnega. Ti popotniki mu prihajajo nasproti »z obzorja Neskončnosti«. Lahko jih je srečal samo tisti, ki je bil sam odprt za Neskončnost. Od tod pomemben nauk: z epifanijo obličja se lahko sooči samo tisti, ki je sam odprt za Neskončnost. Kaj pomeni biti odprt za Neskončnost? S katero besedo lahko opišemo to odprtost? Lévinas uporablja besedo *désir* – želja. Kaj je želja? S tem vprašanjem smo stopili na tretjo pot, ki vodi do razumevanja obličja – na pot, ki gre v smeri pojasnitve subjektivnega pogoja možnosti izkušanja obličja. Druga in tretja pot tečeta vzporedno. Napredovali bomo tako, da nobene od njiju ne bomo spustili z oči.

Lévinas piše: »Nasprotno pa ideja neskončnega vključuje misel Neenakosti. Izhajam iz kartezijanske ideje neskončnega, kjer je ideatum te ideje – to, na kar ideja meri – neskončno večje kot sam dej mišljenja, ki to vsebino misli. Obstaja nesorazmerje med dejem mišljenja in tem, kamor ta dej pristopa. Za Descartesa je to eden izmed dokazov za bivanje Boga. Misel ni mogla narediti nečesa, kar jo presega. Nujno je, da je bila takšna ideja že položena v nas. Potrebno je torej dopuščati neskončnega Boga, ki je v nas položil idejo o Neskončnosti. A tukaj me ne zanima Descartesovo raziskovanje tega dokaza. [...]»

Pri Descartesu ostaja ideja Neskončnosti teoretična ideja, ostaja zrenje, spoznanje. Sam pa mislim, da odnos do Neskončnega ni